

военно училище, като другите са закрити. България предава всички свои кораби като се оставят минимални стражеви сили. Забранява се притежаването на подводници и военновъздушен флот. Страна е поставена под контрола на международни военни комисии,отговарящи за спазването на клаузите на договора. Така унижена и разоръжена страната ни приключва участието си в Първата световна война.

Веднага след излизането от войната сред българското общество започват остри идейно-политически борби. Те се обуславят от редица обективни и субективни фактори,възникнали и формирани по време на войната. Огромните загуби на население, територия, и материални ресурси стагнират още повече съществуващите икономически структури,които и без това едва оцеляват през войната. Населението живее на границата на социалния минимум, което съвсем естествено дава тласък за развитието на нови обществено политически сили.

Традиционните политически партии,управляващи страната след Освобождението, по време на войните единично или в коялиция вземат дейно участие в националните катастрофи. Трите либерални партии се отъждествяват с катастрофата след Първата световна война и никога повече не се превръщат в реални политически сили. Същото е положението на Народната и Прогресивнолибералната партия, донесли първото поражение, а Демократиическата и Радикалната губят извънредно много от своя авторитет, след като не успяват да изведат страната от войната през лятото на 1918 г .

Съвсем естествено на преден план излизат партиите, които не са обвързани с националните катастрофи - БЗНС и БРСДП, която приема името БКП. Благодарение на своята антивоенна политика те рязко повишават политическия си кредит, още повече че много от идеите, които проповядват, имат силна социална насоченост, а това намира благодатна почва сред разореното българско общество.

Новата обществено-политическа ситуация извежда на преден план и нови идеи за развитие на страната. След извършения коренен преврат в Русия, след 1917 г. тесните социалисти все повече приемат принципите на болшевишката „диктатура на пролетариата". За много кратък период новопокръстената комунистическа партия овладява по-голяма част от идейния и практическия арсенал на управляващата в съветска Русия партия. Тесните социалисти стават учредител на Комунистическия интернационал, с което приемат положението си на секция в международна организация, която проповядва доктрината за "световна пролетарска ревоолюция" и окончателно се обвързват с чужди политически сили. За бързото навлизане на болшевизма в страната спомага и свойственото на немалка част от обществото

русофилство, което прераства в одобрение и на съветската форма на управление.

Напълно закономерно като първа политическа сила се очертава БЗНС. Съюзът увеличава своето влияние постепенно. Още до началото на Първата световна война земеделците са втората по големина парламентарна група, а след като заемат категорична антивоенна позиция, залагат и здрав фундамент за бъдещето си. Освен това БЗНС притежава неизчерпаема социална база - над 80% от населението е заето със селскостопански труд. След завършване на войната и онези части на българското селячество, които поддържат други политически сили, постепенно започват да виждат в идеите на съюза въплъщение на много от своите възжелания.

И трите очертаващи се потока обаче са далеч от класическите образци на демократично поведение. Старите буржоазни партии започват да говорят за необходимостта от "силна власт", комунистите проповядват "диктатура на пролетариата", а земеделците виждат бъдещето чрез господство на своето съсловие над другите, непроизводителни според техните възгледи обществени групи. Кандидатите за установяване на диктатура са толкова много, че тя просто е неизбежна.

Овладеяването на държавния механизъм от земеделците става постепенно. На изборите през август 1919 г. те получават най-много гласове, но недостатъчно за образуване на самостоятелно правителство. През октомври водачът на съюза Ал. Стамболийски съставя коалиционно правителство с участието на Народната и Прогресивнолибералната партия. Новото правителство заварва страната в тежко състояние. Цялата 1919 г. е характерна със силни обществени вълнения. Провеждат се многобройни стачки, митинги. Страната е окупирана от съглашенските войски, което още повече усложнява обстановката. На всичко отгоре веднага след влизането на правителството в своите права Ал. Стамболийски поема тежкия кръст да подпише унизителния Ньойски мирен договор. В края на годината обстановката се усложнява от избухналата транспортна стачка, която се организира от двете социалистически партии. Стачката продължава от 29 декември 1919 до 19 февруари 1920 г. С това парализираната икономика претърпява още един сериозен удар.

Правителството взема сериозни мерки за прекратяване на стачните действия. Мобилизиранат се всички транспортни работници, правят се опити сложната железопътна система да бъде задействана и без участието на специалистите. В крайна сметка Стамболийски успява да потуши стачното движение. Използвайки тази си победа, той побързва да проведе нови парламентарни избори, да се опита да състави хомогенно правителство, което да осъществи набелязаните от БЗНС реформи.

На 28 март 1920 г. се провеждат избори за XIX Народно събрание, в които земеделците спечелват 39% от гласовете и 110 от всичко 229 мандата. Втора по брой на гласовете се оказва Комунистическата с 50 мандата. БЗНС не успява да постигне нужното му мнозинство и Стамболийски има възможност или да се съгласи да състави ново коалиционно правителство или да касира избора на депутати от опозиционните партии. Земеделците тръгват по вторя път - касират избора на депутати от Комунистическата и Демократическата партия, с което си осигуряват необходимото мнозинство в парламента. На 21 май 1920 г. правителството е съставено само от представители на БЗНС.

Земеделският съюз е партия, която има своя програма и идеология, създавани благодарение на усилията на Ал. Стамболийски, на Ц. Церковски, Д. Драгиев и други видни представители на българската интелигенция. В основата на земеделската идеология стои стихийният материализъм, който се комбинира със социалния дарвинизъм. Стамболийски разбира обществените противоречия като основна движеща сила на историята и развитието на социалните структури, но същевременно той е еволюционист, пренасяйки Дарвиновото учение върху обществените отношения. Тази невероятна смесица от идеи, към която трябва да се прибави и голяма доза християнски мироглед, дава живот на двете основни теории на земеделските идеолози - народовластническата и съсловната. Според земеделските идеолози човешкото общество се дели на толкова съсловия, "колкото начина на препитание има", За най-добра форма на управление земеделците приемат конституционно-парламентарната, като имат особено отношение към монархическия институт. Републиканци са, но в случая приемат, че премахването на монархията трябва да се отложи по тактически причини, защото изхождат от факта, че на цар Борис III, който заменя абдикиралия си баща на 3 октомври 1918 г., победителите гледат като на основен стабилизиращ фактор в страната. Издига се лозунгът "цар царува, но не управлява", добре познат от времето на Стамболов, но както тогава българските политици подценяват силата на монарха.

Според земеделците конституцията се нуждае от преработка, като в нея намерят мяст принципно нови положения: пълно самоуправление и въвеждане на референдуми в общините и окръзите, избираемост на по-голямата част от висшите административни лица, парламентарен контрол върху армията и въоръженията, право на избираемост за двата пола. За да бъдат реализирани тези възгледи, БЗНС твърдо настоява страната да управлява според желанията на мнозинството от населението. Това са модерни идеи, но за съжаление дори самите земеделци невинаги правят достатъчно за въвеждането прилагането им в практиката.

В основата на икономическите теории на земеделците се сблъскват две противоречиви концепции - за частната собственост и етатизма. БЗНС разглежда дребната частна собственост, особено върху земята, като основен двигател на прогреса и прави всичко възможно да я запази и постави в привилегировано икономическо положение. Намесата на държава в икономиката, т. нар. етатизъм, е особено популярен след края на Първата световна война

и земеделците не остават встрани от това. Държавното регулиране има за цел да стабилизира икономиката с дирижирани мерки, но при българските условия земеделците имат за основна цел запазването на дребната собственост от безогледната експлоатация на едрият търговски и индустриален капитал. Стамболийски е убеден привърженик на кооперацията, която според него трябва да успее да запази и утвърди дребната собственост.

Правителството на земеделците се стреми да реформира общественно-икономическите структури в съответствие с идеологията на съюза. Въведено е задължително гласоподаване с което земеделците се опитват да включат и индеферентното селско население в политическите процеси. Формира се и партийна въроръжена сила - Оранжевата гвардия, като опит за създаване на противовес на армията и жандармерията, които докрай остават враждебни на правителството. Но с този си акт земеделците нарушават постановленията на Търновската конституция.

Особено интересни са реформите на БЗНС в икономическата сфера. През януари 1920г.се прокарва Закон за конфискуване на незаконно придобитите имоти по време на войните, с който се нанася удар върху една част от противниците на съюза от деснолибералните партии които най-много се облагодетелстват по време на военната криза. Въвежда се пропорционален данък върху дохода, който е определен между 2 и 35% от дохода. Въведен е и данък върху дружествата, с който се облага капиталът на индустриалните предприятия.

За да запази едрата селска собственост от ударите на търговския капитал, Стамболийски създава т.нар. Консорциум за търговията със зърнени храни. Той представлява държавен монопол и се създава с помощта на Българската народна банка и други банкови институции, контролирани от земеделското правителство. Подобни намерения Стамболийски има за търговията с тютюн, което е главната експортна стока на страната, но след като Междусъюзническият контролен орган предлага на правителството да отмени Консорциума за търговията със зърнени храни, министър - председателят не иска повече да обтяга отношенията с победителите.

С най-голямо значение от мероприятията на правителството е аграрната реформа. През април 1921 г. се гласува Законът на трудовата поземлена собственост. Според него земеползването се ограничава, като едно домакинство има право да притежава до 300 декара, лица, които не обработват пряко земята - до 40 декара. Земята над предвидената граница се конфискува и се предава на специален държавен поземлен фонд, който има за задача да оземлява селяните без земя. На практика законът представлява опит да се изтласка едрото модерно и механизировано земеделие и да се замени с дребно, немеханизировано и неефективно. Законът се стреми да ограничи използването на наемна работна ръка в селското стопанство, но без особен успех. Опитът да се задоволи аграрният глад няма успех, тъй като от предвидените за оземляване 80 000 селяни до края на земеделското управление получават земя само 18 000. Друга законодателна мярка, с която се раздвижват обществените духове, е Законът за трудовата повинност. Той е приет през 1920 г. и предвижда всички лица от мъжки и женски пол да полагат определено време общественополезен труд - работа по изграждане на държавната инфраструктура, по пресушаването на блата и т. н. Срокът за мъжете е една година, а за девойките осем месеца, намалени впоследствие на шест и четири месеца. Този закон се подлага на остра критика вътре и вън от страната. Политическите сили смятат, че с това се нарушават конституционните права, а държавите победителки виждат в прилагането на закона възможност да се възстановят военните структури на разоръжената българска армия. Последното не е далеч от истината, тъй като при събиране на младежите за отбиване на трудовата повинност правителството използва механизмите на бившите мобилизационни структури, съществували преди войната. Цялата реформена дейност на БЗНС е насочена срещу едрата собственост и капитала, като Стамболийски се стреми да ограничи и да изтласка своите идейни и политически противници от икономическата и политическата сфера. Но илюзията, че обществото може да се реформира в полза на една за сметка на други социални групи, много скоро показва своята несъстоятелност.

След Ньойския мирен договор главната цел на земеделското правителство е да възстанови нарушения държавен суверенитет, да смекчи и по възможност да премахне клаузите на договора. След войната страната е в извънредно тежко положение - дипломатически изолирана, окупирана от съглашенските сили, обременена с извънредно големи икономически тежести. Правителството няма особено голям набор от похвати за преодоляване на натрупаните проблеми. Единственият начин, което се разбира много добре в София, е търсенето на мирни пътища за ревизиране на клаузите на договора, като страната остане неутрална и необвързана с никакви международни ангажименти, които могат да ограничат възможностите и за маневриране.

Правителството все още има някаква надежда да запази земите по Беломорското крайбрежие между устията на реките Места и Марица. Излазът на Бяло море е

жизнено необходимо за икономическия просперитет на България и кабинетът се стреми да използва двете възможности, които дава договорът от Ньой. Първата от тях е свързана с факта, че тази територия преминава в общо владение на страните победителки с въведена смесена френско-българска администрация. Съдбата на областта е оставена за бъдещо разрешаване в зависимост от цялостната ситуация на полуострова. Но през май 1920 г. крайбрежието е дадено на Гърция съобразно с решенията на конференцията в Сан Ремо. За България остава втората възможност - да се възползва от записаното в мирния договор право на "икономически излаз", но 'и в тази посока не се постига почти нищо.

За кратко време правителството успява да възстанови дипломатическите връзки със съседните балкански държави, но до добри и взаимноизгодни отношения не се стига с никоя от тях. Особено обтегнати са отношенията с Югославия, главно поради македонския въпрос. Белград отново въвежда крайно насилнически и терористичен режим в Македония, което съвсем естествено довежда до реакцията на българското население. Възстановява се Вътрешната македонска революционна организация, която си създава своя структура: комитети, окръзи и чети, използвайки свободната българска територия за главна база. Начело на организацията застават наследниците на Георги Делчев и Дамян Груев, видните дейци на организацията от периода на войните Т. Александров, Ал. Протогеров и Ив. Михайлов.

Правителството търси допирни точки с югославските управляващи среди и изпълнява без забавяне репарационите задължения към западната ни съседка. По този начин Ал. Стамболийски успява да постигне освобождение на пленниците. По-късно той посещава и Белград. На 1 март 1923 г. в Ниш се подписва българо-югославска спогодба, която е сериозен пробив в дипломатическата изолация, но същевременно настройва срещу Стамболийски цялата неземеделска общност в България. Спогодбата предвижда общи мерки за укрепване границите, като главната цел е да се спре придвижването на четите на ВМРО. Някои изказвания на Стамболийски за бъдещето на Македония окончателно го противопоставят македонската революционна организация. А ВМРО е сила, с която трябва да се съобразят всички политически фактори, ако не желаят стълкновения, които обикновено завършват не в полза на правителствените среди.

Стамболийски провежда много внимателна политика към съветска Русия. До установяване на преки дипломатически връзки не се стига, но правителството не попречва, даже помага на акцията за събиране на храни за бедстващите в Поволжието. Отношенията се утежняват от присъствието на огромен брой руски емигранти в България, дошли след разгрома на белите армии. Белогвардейците дори се замесват в опит за преврат срещу законната власт. Стамболийски разбира, че съглашенските държави нямат намерение да толерират болшевишката диктатура в Русия, и заема двойствена

позиция, тъй като е зависим от западните страни. Той позволява на съветския Червен кръст да започне акция за завръщане на емигрантите. Същевременно се вслушва и в исканията на победителите, защото няма намерение да обтяга отношенията си с тях заради съветските интереси, но и няма нищо против да противопоставя Англия и Франция на съветска Русия, с цел да получи някаква изгода за страната. Неслучайно по време на международните конференции в Лозана и Генуа той търси определено сътрудничество със съветските дипломати.

Най-голям успех във външната политика Стамболийски постига с подписването на 21 март 1923 г. на спогодба с Англия, Франция и Италия за начина за изплащане на репарационните задължения. Цялата политика на земеделците по този въпрос се основава на постоянно доказване, че българската икономика няма сили да се справи със задълженията, и на опити да се използват острите англо-френски и англо-италиански противоречия по повод разпределението на репарациите от страните, загубили войната. Първоначално България получава тригодишна отсрочка, а със спогодбата дългът от 2 250 000 000 франка се разделя на две части. Част „А“ е от 550 милиона и започва да се изплаща от април 1923 г. за срок от тридесет години, а част „Б“, обхващаща останалата сума, се отлага за изплащане след 1 април 1953 г. Разсрочването на по-голямата част от репарационния дълг дава надежда, че той няма да просъществува дълго време.

След разгрома на страната традиционните управляващи партии понасят силен удар във политическото си влияние. Те губят много от своите привърженици и с основание обществеността гледа на тях като на сили, които допринасят най-много за националния разгром. Правителството на БЗНС също се постаравало да дискредитира политическите лидери на старите партии и като започва съдебно преследване срещу виновниците за националните катастрофи, засягащо министрите от всички правителства, водили трите войни. Това означава, че на подсъдимата скамейка са поставени лидерите на всички партии, с изключение земеделската и на двете социалистически партии. Това принуждава десницата в политическия спектър да започне организационно и идейно превъоръжаване. В края на 1920 г. Народната и Прогресивнолибералната партия образуват Обединена народнопрогресивна партия, а трите либерални партии - Народнолибералната, Либералната и Младолибералната - се обединяват против Националлиберална партия. Демократи и радикали продължават традиционното си сътрудничество по основните проблеми на обществено-икономическия живот.

През лятото на 1922 г. се създава Конституционният блок, който представлява коалиция. Обединената народнопрогресивна, Демократическата и Радикалната партия. Те настояват за спазване на нарушената според тях Търновска конституция и смятат с легални средства да водят борба за сваляне на земеделското правителство. Те

разбират своята политическа слабост и се обръщат към цар Борис III с настойчива молба да използва конституционните си права и да уволни министър-председателя Ал. Стамболийски, след което да състави правителство от техните среди. През август и септември 1922 г. тези партии правят поредица от протестни митинги в цялата страна, но Стамболийски нанася удар още при първия им опит в Търново, след което провежда референдум дали министрите да бъдат съдени, който спечелва убедително. В края на 1919 г. се създават и нови политически организации, които не са обвързани пряко с традиционните политически партии. Особено дейна е офицерската организация - Военният съюз който освен действащите включва и огромен брой уволнени и демобилизирани офицери след съкращенията в армията, предизвикани от клаузите на мирния договор). Той започва дейност като професионална организация с цел подобряване положението на демобилизираните офицери, но постепенно се превръща в политическа сила с огромни материални и обществени ресурси.

През есента на 1921 г. се създава малобройната, но с разклонения в цялата страна организация Народен сговор, която започва да групира около себе си значителни интелектуални кръгове, които се недоволни от съществуващия до и след войните режим. Ръководител на Народния сговор става Александър Греков, а след неговата смърт - проф. Александър Цанков . Професорът по политикономия и неговите съмишленици проповядват установяване на здраво и силно" управление, което да ликвидира земеделския експеримент и да изтегли страната от кризата. Постепенно сговорът се ориентира към военен преврат с помощта на Военния съюз и гравитиращите около него съюзи на запасните офицери и подофицери. В началото на 1923 г. Земеделският съюз е на върха на своята политическа мощ. През пролетта се провеждат парламентарни избори, които земеделците спечелват безапелационно, убеждавайки противниците на правителството, че всеки опит за легално противоборство ще завърши с неуспех. Остава единственият възможен за тях път - държавният преврат.

На 8 срещу 9 юни при много добра организация и без никаква съпротива военните части завладяват столицата и свалят правителството на Ал. Стамболийски. Съставено е ново правителство, доминирано от представителите на Военния съюз и Народния сговор, но за да се представи превратът като общонационално дело, в кабинета се включват представители 'и обществено-политически сили: от Обединената народнопрогресивна партия, от националлибералите, радикалите и дори от социалдемократите. Веднага прави впечатление, че министър-председателят Ал. Цанков включва в състава второстепенни лица от партиите - Д.Казасов, Цв. Бобошевски, П. Тодоров, а за министър на външните работи е назначен бившият царски адютант Хр. Калфов. Това не е случайно. Повечето от лидерите на партиите са в затворите, освен това Народният сговор няма желание да се обвързва с бившите управници, които носят голямата вина за националната катастрофа. Ал. Цанков предвижда да създаде монополна политическа партия на десницата, а за тази идея не са необходими

политически мъже.

Борис III подписва указите за уволнението на Стамболийски и за съставяне на правителство, показвайки привидно колебание, но всъщност монархът много добре разбира, че няма друг избор, тъй като това е една спасителна и за династията акция. Погледнато теоретично, новото правителство има няколко възможни пътя за действие: открит военна диктатура, диктатура с демократични декорации или възстановяване на класическите демократични свободи. Правителството поема по средния път, тъй като откритата диктатура носи опасност, а възстановяването на демократичните свободи не влиза в програмните виждания на Народния сговор, защото се разминава с мечтите за силна власт. Извършителите на преврата бързо овладяват държавните структури, тъй като разполагат с достатъчно подготвени кадри както от средите на военните, така и сред цивилните специалисти, които не се ползват с доверието на предишното правителство.

Намиращият се в родното си село Славовица, Пазарджишко, Ал. Стамболийски се опитва да организира масова съпротива срещу превратаджиите, но не успява. Земеделското правителство подценява опасността от преврат, макар да има сведения за неговата подготовка. Оранжевата гвардия е арестувана и разпусната без нито един изстрел. Ал. Стамболийски вдига селяните от няколко села, но не успява да извърши прелом в положението и се принуждава да разпусне сам селските отряди. Малко по-късно е убит по най-зверски начин.

В Плевен под ръководството на комуниста Асен Халачев се прави опит за единодействие между комунисти и земеделци, и то с определен успех, но поради решението на БКП да запази неутралитет въстаническите действия претърпяват поражение. Селяните от много околии на Плевенско, Шуменско, Габровско, Търновско и др. започват въоръжена борба в защита на земеделската власт, но останали без организационен център, без предварителна подготовка и при решимостта на войската да смаже всеки опит за съпротива, много скоро слагат оръжието и се прибират по домовете.

Големият въпрос на 9 юни е поведението на комунистическата партия. Централният комитет на БКП взема решение партията да запази неутралитет, тъй като според него в страната се разгоряла борба между две крила на буржоазията и пролетарската организация няма никакъв интерес от намеса в нея. Поради догматичните си виждания комунистите разбират, че става въпрос за запазване на демократичните принципи на управление, разделят обществото на класи и групи и от тази основа обясняват всяко

свое решение, без да направят опит за по-сериозен анализ на съществуващото положение. Техният неутралитет обективно спомага за установяването на новата власт.

Впоследствие позицията на БКП започва да се променя под влиянието на Комунистическия интернационал. На 14 юни от Москва до Централния комитет на БКП е изпратена телеграма от изпълнителния комитет на Коминтерна, подписана от В. Колар тогава ръководител на световния комунизъм, в която се осъжда партийната тактика по време на преврата и се препоръчва взаимодействие със земеделците. Тази позиция на Коларов е част от разгърнатата програма на Коминтерна за предизвикване на нова вълна от революционни реакции в Европа в съответствие с теорията за "световната революция". Подобни действия се разгръщат и в Германия, където начело на ограничени революционни действия застава Ернст Телман. Въпреки натиска от Москва по-голямата част от дейците на ЦК застават зад реалистичната позиция, че е невъзможно да се започнат революционни действия, тъй като няма условия за успех. За да промени упоритата позиция на партийното ръководство, от Москва в София пристига лично В. Коларов. На свой пленум от 5 - 7 август ЦК на БКП възприема голяма част от предложенията на Коларов за курс към въоръжено въстание с оглед създаване на работническо-селско правителство от съветски тип, при взаимодействие с левите земеделци и левите социалдемократи. Комунистите напускат конституционните основи и преминават към нелегални действия, с цел промяна на съществуващата система. И третият политически фактор в България се хваща за оръжието. Започналите на 9 юни кървави граждански конфликти намират своето продължение.

Правителството е уведомено за подготовката на новия държавен преврат, този път от ляво. Лидерът на ВМРО Т. Александров, на когото комунистите предлагат участие на организацията във въстанието, се обръща към всички политически сили да се обединят против опасността от болшевишки преврат. След бурни преговори, на 10 август идеята на Народния сговор за монолитна политическа партия се осъществява. Създава се Демократическият сговор, в който влизат Народният сговор, Военният съюз и всички партии, които образуват през 1922 г. Конституционния блок. Управляващите успяват да изградят единен фронт против организиращия се единен фронт отляво.